

УДК 94(477.87)"1944"

ВАСИЛЬ МІЩАНИН

м. Ужгород

mistschanyn@mail.ru

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ ВОСЕНИ 1944 р.

У статті йдеться про бойові дії військ Червоної армії восени 1944 р. з визволення Закарпаття (Закарпатської України) від німецько-угорських загарбників. Територія краю була звільнена в ході Східно-Карпатської операції, яка тривала з 8 вересня до 28 жовтня 1944 р. і складалася, виходячи із бойових завдань, із двох окремих операцій: Карпатсько-Дуклянської та Карпатсько-Ужгородської. Вказується на зміну геополітичних інтересів СРСР стосовно Закарпатської України вже восени 1944 р., дії місцевих комуністів спрямовані на возз'єднання краю з УРСР, діяльність народних комітетів у цьому руслі, усунення від управління чехословацької урядової делегації Ф. Немеца, а також окремі кроки з радянзації Закарпаття.

Ключові слова: Закарпатська Україна, Східно-Карпатська операція, СРСР, радянцізація.

Возз'єднання Закарпаття з Україною юридично оформлено 29 червня 1945 р. у Москві договором між Радянським Союзом і Чехословаччиною. Тоді переважна частина українських етнічних територій опинилася в одній державі. Термін «возз'єднання» зазначений у згаданому договорі, а в строкатій науковій та популярній літературі використовуються також терміни «включення», «приєднання», «прилучення» тощо.

Радянські історики досліджуючи події 1944–1945 рр. в Закарпатській Україні вживали виключно термін «возз'єднання». З цього приводу вони видавали окремі статті [1], брошури [2] та колективні монографії [3], приурочували конференції [4]. Це й зрозуміло, на той час термін виконував ідеологічну роль і трактувалось, що возз'єднання українських земель стало можливим тільки в радянській Україні.

Слід розрізняти поняття «возз'єднання» як волевиявлення населення жити в Українській державі та «возз'єднання» як інструмент радянзації. Як відзначив доктор історичних наук В. Худанич, під час Другої світової війни на Закарпатті паралельно діяли два рухи: національно-визвольний та комуністичний, що прагнули возз'єднання краю з Україною [5, 17–18]. Одні боролися за незалежну Українську державу, а інші бажали радянської України. Представники національного руху теж як делегати Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України схвалили

історичні рішення. Серед них було чимало прибічників Карпатської України, що проголосила незалежність 15 березня 1939 р.

Можемо погодитися з твердженням М. Макари, «що тодішнє – народне прагнення співпало з імперськими зовнішньо-політичними устремліннями московських правителів. Цим великодержавницьким устремлінням в наступні роки, на жаль, були підпорядковані святі і щиросердечні прагнення та життєві інтереси комуністів, всього населення Закарпаття» [6, 586].

Саме ж возз'єднання пройшло за радянським сценарієм після очищення Червоною армією Закарпаття від угорських і німецьких військ восени 1944 р. Це сталося в ході Східно-Карпатської стратегічної наступальної операції силами 4-го Українського фронту – 18-ї армії та 17-го гвардійського корпусу. Командував фронтом генерал-полковник Іван Петров (з 26 жовтня 1944 р. – генерал армії). Довелося подолати гірські перевали, «лінію Арпада» – глибоко ешелоновану (до 60 км), добре обладнану систему оборони. «Лінія Арпада» складалась із окремих вузлів оборони на можливих напрямках наступу радянських військ – Ясінянському, Ужоцькому, Мукачівському, Хустському.

Початок наступу через карпатські перевали прискорила сприятлива ситуація на фронтах. У ході Львівсько-Сандомирської операції (19 липня – 29 серпня 1944 р.) війська 1-го Українського фронту значно посунулися

вздовж північних схилів Карпат. На 5 вересня 1945 р. війська 2-го Українського фронту вийшли на румунсько-югославський кордон, війська 3 Українського фронту у взаємодії з Чорноморським флотом підійшли до румунсько-болгарського кордону. Німецько-угорське угруповання на Закарпатті опинилося під загрозою оточення.

Бойові дії в Східних Карпатах складались з двох операцій: Карпатсько-Дуклянської та Карпатсько-Ужгородської, що проведені з 8 вересня до 28 жовтня 1944 р. У Карпатсько-Дуклянській операції взяли участь війська 1-го Українського фронту, а в Карпатсько-Ужгородській – 4-го Українського фронту. У Східно-Карпатській операції виділяють три етапи: 8–14 вересня – прорив першої лінії оборони німецько-угорських військ у передгір'ях; 15–30 вересня – вихід до Головного Карпатського хребту; 1–28 жовтня – перехід хребта, південних схилів і вихід до долин річок Віслока і Ондава [7, 20].

Карпатсько-Ужгородська операція проводилась 4-м Українським фронтом в унісон наступу 2-го Українського фронту на Дебрецен. Сучасні історики вважають Дебреценський напрямок головним, бо очікуваних результатів Карпатсько-Дуклянська операція не дала. Тому вони пропонують повернутися до назви, яка вживалась у радянській воєнно-історичній літературі 1950–1960-х рр. – Дебреценсько-Ужгородська наступальна операція [8, 37–42].

У межах сучасної Закарпатської області в основному воювала 1-а угорська армія (командувач – генерал-полковник Б. Міклош). Три її піхотні дивізії були висунуті практично на лінію колишнього державного кордону. 16 жовтня 1944 р. генерал-полковник Бела Міклош, разом зі своїм начальником штабу, близько 10 тис. солдат і офіцерів перейшли на радянську сторону. Але генерал-полковник Г. Гайнріці змінив командний склад і відновив боєздатність 1-ї угорської армії.

«Цими та дотичними обставинами пояснюється двотижнєве затишшя на закарпатській ділянці Східного фронту Другої світової війни. Справа в тому, що невдовзі після капітуляції сусідньої Румунії (12 вересня 1944 року) регент Угорщини Міклош Горті 28 вересня 1944 року таємно відправив делегацію на

чолі з начальником жандармерії генерал-лейтенантом Габором Фараго у Москву на переговори про капітуляцію. Вони продовжувалися до 11 жовтня. В угорські та радянські війська надійшла відповідна вказівка. Сам же регент М. Горті 15 жовтня по радіо оголосив про перемир'я. Проте 16 жовтня у Будапешті відбувся державний переворот під проводом ультрарадикала Ференца Салаші, котрий не сприйняв мирного сценарію. Міклоша Горті усунули з посади...» [9, 248], – так відобразив тогочасні події Р. Офіцинський.

Після цього 4-й Український фронт перейшов у наступ на деморалізованого противника. Прорив 2-го Українського фронту в напрямку Дебрецена загрожував німецько-угорській групі оточенням. Гітлерівське командування розпочало з 15 жовтня відведення військ із Закарпаття. Це прискорило наступ 4-го Українського фронту. 16 жовтня 1944 р. взято Рахів, 24 – Хуст і Сваляву, 26 – Мукачево, 27 – Ужгород. 28 жовтня 1944 р. завершено Східно-Карпатську операцію.

У радянській політиці історичної пам'яті існували в різний час різні дати відзначення остаточного дня «визволення території України від німецько-фашистських загарбників»: 8 жовтня, 14 жовтня, 26, 27, 28 жовтня 1944 р. Зокрема, 8 жовтня Червона армія зайняла останній населений пункт УРСР у довоєнних кордонах – с. Лавочне Сколівського району тоді Дрогобицької області. Через тиждень, 14 жовтня, радянська Україна вперше відзначила вигнання загарбників на урочистому зібранні партійно-радянської номенклатури у Києві. Після зайняття Ужгорода 27 жовтня 1944 р. Й. Сталін оголосив, що війська 4-го Українського фронту оволоділи головним містом Закарпатської України. 26 жовтня радянські війська увійшли у м. Мукачево, а 28 жовтня захопили станцію Чоп. В обидвох випадках теж відзначили «доленосний день визволення».

Однак бойові дії у межах Закарпаття тривали ще протягом місяця й остаточно Чоп було взято тільки 23 листопада 1944 р. Деякі населені пункти здобуто пізніше: 25 листопада – Соломоново; 26 листопада – Струмківка, Цеглівка, 28 листопада – Прикордонне, Тарнівці. Професор Р. Офіцинський з цього приводу висловився наступним чином: «Не про «День

визволення» Закарпаття мова, а про точку тоталітарного відліку крайової історії. Тоталітаризм приніс усій Україні декілька демографічних катастроф і нав'язав цивілізаційне відставання, котре досі дається взнаки. Святкувати щось із тоталітаризмом пов'язане є некоректним щодо пам'яті мільйонів його безневинних жертв» [10, 5–13]. До речі, першу річницю визволення краю керівництво Народної Ради Закарпатської України святкувало 27 жовтня, тобто у день здобуття Ужгорода [11, арк. 1–4].

За директивними вказівками Кремля 4-й Український фронт одночасно сприяв радянізації регіону для подальшого приєднання до СРСР. Міфологема «визволення» цілеспрямовано нав'язувалася в контексті глобального міфу про «Велику Вітчизняну війну». Це мало за мету легітимізацію радянського режиму у суспільстві та творення штучної спільноти «радянський народ». Не випадково після вступу Червоної армії на Закарпаття, змінилася політична термінологія: якщо в середині жовтня 1944 р. у зведеннях Радянського Інформбюро та інших документах про Закарпаття говорилося як про «територію Чехословаччини», то наприкінці того ж місця вже йшлося про «Закарпатську Україну на території Чехословаччини» [12, 576].

Спочатку провідні закарпатські комуністи в еміграції та вдома – І. Туряниця, І. Ваш, І. Петрущак, С. Борканюк та ін. – висловлювалися за приналежність Закарпаття до Чехословаччини. Зокрема, І. Туряниця, голова Народної Ради Закарпатської України, а перед тим офіцер політвідділу чехословацької бригади в СРСР, не раз говорив про це на мітингах і писав у газетах [13, 42]. Але з нагоди 27-ої річниці «Жовтневої революції в СРСР» на Закарпатті з ініціативи комуністів на зборах і мітингах уже лунали заклики до здійснення «споконвічних мрій карпато-українців про возз'єднання з Україною». Досить швидко пройшла підміна понять. Рішення Всеукраїнського з'їзду в Хусті 21 січня 1919 р. про возз'єднання з Українською Народною Республікою комуністи стали тлумачити як прагнення до возз'єднання з радянською Україною. Прикметно, що відповідна пропагандистська кампанія проводилася у національно-патріотичному дусі.

На чисельних зібраннях, організованих комуністами у населених пунктах Закарпаття, висловлювалася думка про необхідність покінчити з іноземним пануванням і приєднатися до «великої України». На середину листопада 1944 р. ця вимога відобразилася в постановах, резолюціях, петиціях, листах, проханнях різних форумів громадян на ім'я керівників УРСР і СРСР [14; 15], у газетних публікаціях, усних виступах тощо. Рупором цієї кампанії стала газета «Закарпатська правда», яка видавалася місцевими комуністами у співробітництві із політвідділом 4-го Українського фронту, а згодом стала офіційним друкованим органом Комуністичної партії Закарпатської України. Допомогали їй нашвидкуруч створені газети «Закарпатська Україна» і «Молодь Закарпаття». На їхніх шпальтах публікували вимоги мешканців краю возз'єднатися з «Радянською Україною». «Ми хочемо, щоб наш селянин був господарем своєї землі, щоб наші фабрики і заводи, які завжди були в чужих руках, працювали на користь нашого народу, щоб наша молодь і здібна інтелігенція з користю працювали на ниві розвитку нашої національної культури і освіти нашого підростаючого покоління... Всього цього ми можемо досягнути тільки при одній умові: коли Закарпатська Україна увійде до вільної і щасливої сім'ї народів Радянського Союзу» [16], – йшлося у резолюції зборів громадян Мукачеве 12 листопада 1944 р.

На Закарпатті, що перебувало під контролем радянських військ, створювалися органи місцевого самоврядування. Вони спочатку мали різні назви – народні ради (Рахів, Іршава), міські управи (Ужгород, Мукачево), а згодом утвердилася єдина назва – народні комітети. Деякі з них виникли ще під час угорської окупації в зонах дії партизанських загонів і з'єднань, інші – з приходом радянських військ.

Як впливає з інформації 4-го Українського фронту від 10 липня 1945 р. про події на Закарпатті, виникнення цих місцевих органів самоврядування тільки в деякій мірі було результатом народної ініціативи. Перші народні комітети не стільки обирались, скільки призначались командирами військових частин, які оволоділи тим чи іншим населеним пунктом.

Зазвичай після короткої бесіди командири дивізій, полків, батальйонів призначали 5–7 осіб у тимчасовий народний комітет. Одночасно селяни підказували кандидатури, мали право відхилити небажану кандидатуру, хоча таких випадків було небагато [12, 578]. У перші народні комітети увійшли вчителі, священники, інші впливові особи, зокрема підпільники і партизани. Разом з новоствореними органи влади у містах і селах з дозволу військового командування діяв старий чиновницький апарат для вирішення поточних проблем життя краю. У деяких селах уповноважені чехословацького уряду спробували ввести до народних комітетів своїх прихильників. Але це не мало успіху. Комітети або їх члени, що виступали проти руху за возз'єднання і проти виходу із складу Чехословаччини, були ізольовані органами безпеки, укомплектовані радянськими інструкторами [17, 13].

На першому етапі (жовтень 1944 р.) у Рахівському, Тячівському, Хустському, Волівському, Севлюському округах народні комітети опиралися на підтримку населення і Червоної армії, взаємодіяли з військовою комендатурою і цивільними органами чехословацького уряду. Але вже на початку листопада 1944 р. в них узяли верх прорадянські елементи. Наприкінці листопада 1944 р. практично всі народні комітети в краї знаходились під неформальним контролем радянської військової адміністрації. Очолювали їх зазвичай комуністи і некомуністи, що мало «імітувати «загальнонародно-демократичний характер нових органів влади» [18].

До перших народних комітетів входили прихильники різних політичних партій, які діяли на Закарпатті в 1920–1930-х рр. : соціал-демократи, християнські демократи, автономісти та ін. Проте їхня діяльність невдовзі припинилась. У ході виборів до сільських, міських, окружних народних комітетів за обставин, що склалися з приходом радянських військ, населення надавало перевагу комуністам – єдиним, що тоді легально діяли. Нерідко народні комітети змінювали свій склад завдяки старанням радянських офіцерів і без згоди місцевих жителів.

У процесі створення і діяльності народних комітетів виникли суперечності, поро-

джені питанням про майбутню приналежність Закарпаття. Якщо чехословацька адміністрація Ф. Немеца прагнула відновити демократичну систему управління, то народні комітети при сприянні радянського командування насаджували тоталітарні порядки. Саме радянські офіцери визначали політичне обличчя Закарпаття в кінці 1944 р.

Для відновлення чехословацького державного управління в другій половині жовтня 1944 р. на Закарпаття направлено групу із 34 офіцерів й унтер-офіцерів чехословацького війська генерала Л. Свободи. Їх завдання – проведення мобілізації, допомога в створенні народних комітетів (І. Ваш, І. Андрійцьо, М. Мацканюк, Ю. Млавець, І. Ледней, П. Попович та І. Туряниця, член урядової місії). Проте по приїзді вони разом з працівниками редакції «Голос Закарпаття» С. Борканюк, М. Климпотюком, С. Вайсом, П. Варгою, В. Нямеццук, що прибули з Москви, розгорнули пропагандистську й організаційно-практичну роботу за возз'єднання з УРСР [12, 580].

Перший субрегіональний орган місцевого самоврядування створений 22 жовтня 1944 р. у Рахові – окружна народна рада. Вона видала циркуляр про порядок обрання сільських органів влади. На першому ж засіданні було обрано склад народної ради, створено відділи: адміністративний, податковий, шкільний, судовий, поштових справ, міліції, охорони здоров'я, торгівлі та харчування. Як бачимо, місцеві народні комітети головним чином опікувалися локальними справами. Наприклад, народний комітет с. Шаланки (нині Виноградівський район) складався з 8 осіб: голова, заступник, касир, відповідальний за продовольче постачання нужденних, відповідальний за догляд над сільськими й урбаріальними лісами, завідуючий господарством (він же польовий староста), секретар комітету. Цей орган займався розподілом продовольчої допомоги, палива, землі, допомогою сім'ям добровольців, заготівлею продукції (м'яса, зерна) для Червоної армії, турбувався про облаштування переселенців з гірських сіл, впорядкуванням сільського пасовища, оранкою і засівом всієї землі, запуском млина, лісопилного і спиртового заводів, обмолотом збіжжя й команиці (конюшини), забезпеченням

громадського порядку (до утворення окружного відділу міліції), встановленням телефонного зв'язку з окружним центром, клопотаннями перед військовими і цивільними властями про звільнення з таборів односельчан та ін. [17, 15].

Однак народні комітети реалізовували і низку політичних завдань, які продукувала Народна Рада Закарпатської України. Так, її декрет № 4 називався «Про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць» [19]. Згідно з ним, усі назви на угорській та німецькій мовах замінили на українські та російські (у тексті документу – руські). Рахівський окружний комітет скерував з цього приводу до Середньої Апші (румунськомовне село) листа, в якому йшлося: «Переведення цього розпорядження сконтролюйте. Оскільки нема власника зобов'язаного на усунення написів, написи має усунути СНК» [20, 122]. Сільські народні комітети мали зібрати у населення атрибутику угорської державності, зокрема прапори, або хоча б їх зелену смужку. У згаданій Середній Апші в листопаді 1944 р. у мешканців і греко-католицької церкви конфіскували 5 таких символів.

Подібне зроблено на першому засіданні Берегівського окружного народного комітету (більшість в окрузі склали угорці) 20 листопада 1944 р. Серед інших питань ухвалено резолюція про введення української мови «у всіх комітетах і урядах». Зовсім по-радянськи виглядало заочне обрання жителями с. Іза Хустського округу на установчих зборах 31 жовтня 1944 р. головою СНК молодого поета Дмитра Вакарова, який так і не повернувся з угорської в'язниці. На час його відсутності збори призначили тимчасового голову Ф. Сабова. Ужгородська міська управа 5 листопада 1944 р. поспішила ввести у місті московський час, а з нагоди Жовтневої революції зобов'язала вивісити радянські прапори. У деяких міських і сільських народних комітетах, промислових підприємствах, адміністративних установах, правоохоронних органах діловодство почали вести російською мовою [12, 581]. Мукачівський міський народний комітет 12 листопада 1944 р. розглянув такі питання: про заборону діяльності всіх фашистських організацій, партій, спілок, товариств, поширення і збереження їх літератури,

конфіскацію їх видавництв, друкарні та іншого майна, про відміну закону про обмеження в політичних, економічних правах єврейського населення тощо [17, 16].

З'ясовуючи зміст діяльності народних комітетів, слід зауважити, що деякі дослідники характеризують їх як «перехідний ступінь до встановлення диктатури пролетаріату, радянської влади» [21, 61]. Для інших ці комітети, що діяли під керівництвом комуністичних організацій, уже «виконували функції органів диктатури пролетаріату», оскільки ставили своїм завданням «ліквідацію приватної власності на засоби виробництва і експлуатації людини людиною, здійснювали перехід від капіталізму до соціалізму» [22, 71, 87]. Очевидець й учасник подій, доктор історичних наук, професор М.Троян стверджував, що перед цими структурами влади як «органами диктатури пролетаріату» стояли важливі політичні та економічні завдання: націоналізація промислових підприємств і банків, конфіскація поміщицьких і церковних земель, відбудова народного господарства, допомога радянській армії в розгромі нацизму [23, 32–33]. На думку інших дослідників, народні комітети з листопада 1944-го до кінця 1945 р. були взірцем «народної демократії», в якій «змішалися колишні інституції та стара буржуазна система з новими радянськими установами» [13, 50].

Як бачимо, початком процесу повномасштабної радянзації стала національно-патріотична кампанія возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Цей сценарій реалізовувався після завершення Східно-Карпатської операції, коли в жовтні-листопаді 1944 р. Закарпаття опанували радянські війська і з участю радянських військовослужбовців створювали органи місцевого самоврядування. Їх діяльність відразу спрямували на забезпечення народної ініціативи щодо зміни державно-правового статусу краю за московським планом. Цьому слугували весь спектр методів: диктат радянського військового командування, зачистка контррозвідкою «Смерш» «ворогів народу», переслідування угорського і німецького населення тощо. СРСР скористався сповна сприятливою суспільною кон'юнктурою і слабкістю в краї позицій чехословацького уряду, що повертався з еміграції.

Список використаних джерел

1. Білоусов С. М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / С. М. Білоусов. — К., 1951. — 166 с.
2. Гранчак І. М. Закарпаття в сім'ї народів СРСР. До 40-річчя возз'єднання Закарпаття з УРСР / І. М. Гранчак. — К.: Знання, 1985. — 47 с.
3. Кульчицький В. С. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи) / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, А. П. Ткач, В. Ю. Ганчин, П. Ф. Гураль. — Львів: Вища школа, 1985. — 168 с.
4. Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (29 червня - 2 липня 1967 р.). — Ужгород: Карпати. — 601 с.
5. Худанич В. Возз'єднання Закарпаття з Україною і сучасність / В. Худанич // Возз'єднання. Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною / Укл. В. Худанич. — Ужгород: Мистецька лінія. — 2001. — С. 16—26.
6. Макара М. П. Активізація діяльності комуністичних організацій. Утворення КПЗУ / М. П. Макара // Нариси історії Закарпаття (1918–1945 рр.). — Ужгород, 1995. — Т. 2. — С. 586.
7. Репін І. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. - червень 1945 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. Репін. — Львів, 2007. — 20 с.
8. Лисенко О. Дебреценсько-Ужгородська (Східно-Карпатська) стратегічна наступальна операція 1944 року / О. Лисенко, В. Гринюк // Карпатський край. — 2012. — № 2. — С. 37—42.
9. Офіцинський Р. Закарпаття у військових операціях 1944–1945 рр. / Роман Офіцинський // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / [Редкол. Ч. Фединець та ін.]. — Ужгород: Ліра, 2010. — С. 245—252.
10. Офіцинський Р. Сонце довгожданої волі. Коли ж День визволення і Закарпаття, і всієї України? Та чи визволення? / Роман Офіцинський // Тисячоліття — Millennia. Вип. 1. — Ужгород: Гражда, 2014. — С. 5—13.
11. Письмо Н. С. Хрущеву, прийнято на засіданні ЦК КПЗУ, народних и партійних комитетов города Ужгорода по случаю освобождения Закарпатской Украины от немецко-фашистских захватчиков. 27.10.1945 // ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 1494. — 4 арк.
12. Макара М. Утворення народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною / М. Макара, О. Довганич // Нариси історії Закарпаття (1918–1945 рр.). — Ужгород, 1995. — Т. 2. — С. 576—583.
13. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944–1945 / Василь Маркусь. — К.: Інтел, 1993. — 111 с.
14. Телеграммы и письма на имя товарища Сталина, тов. Хрущева, обращение граждан Западной Украины по вопросу воссоединения с Советской Украиной (15.11.1944–30.12.1944) // ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 786. — 91 арк.
15. Письма трудящихся Закарпатской Украины, товарищу Сталину о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной (23.10.1944–27.12.1944) // ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 787. — 288 арк.
16. Закарпатська правда. — 1944. — 13 листопада.
17. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.) / М. Макара. — Ужгород: Патент, 1995. — 108 с.
18. Поп І. Народные комитеты / І. Поп // Енциклопедія Подкарпатської Русі. — Ужгород, 2001. — С. 269—270.
19. Вісник НРЗУ. — 1944. — 30 листопада. — С. 4.
20. Міщанин В. Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944–1945 років: на прикладі румунського села Середнє Водяне Рахівського округу / Василь Міщанин // Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. — Сату-Маре, 2015. — С. 118—135.
21. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944–1945) / И. Евсеев. — М., 1954. — 148 с.
22. Хайнас В. Здійснення мрії. З історії Закарпатської Комуністичної організації 1938–1945 років / Василь Хайнас. — Ужгород, 1963. — 99 с.
23. Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання / Михайло Троян. — Ужгород, 1979. — 135 с.

VASYL MISCHANYN

Uzhhorod

MILITARY-POLITICAL SITUATION IN THE TRANSCARPATHTIA IN AUTUMN OF 1944 YEAR

The article deals with operations of the Red Army in the autumn of 1944 with the liberation of the Transcarpathia (Transcarpathian Ukraine) by the German-Hungarian invaders. The territory was liberated during the Battle of the Dukla Pass, which lasted from September 8 to October 28, 1944 and consisted, based on combat missions, of two separate operations: Duklyanska-Carpathian and Carpathian-Uzhgorod. The article specifies the change of the geopolitical interests of the Soviet Union regarding the Transcarpathian Ukraine in the autumn of 1944, the actions of local communists aimed at reuniting the edge of the USSR, People's Committees work in this vein, the elimination from management of Czechoslovak government delegation of F. Nyemets and some steps of Transcarpathia Sovietization.

Key words: Transcarpathian Ukraine, Battle of the Dukla Pass, the USSR, Sovietization.

ВАСИЛИЙ МИЩАНИН
г. Ужгород

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ НА ЗАКАРПАТЬЕ ОСЕНЬЮ 1944 г.

В статье речь идет о боевых действиях войск Красной армии по освобождению Закарпатья (Закарпатской Украины) от немецко-венгерских захватчиков. Территория края была освобождена в ходе Восточно-Карпатской операции, которая длилась с 8 сентября до 28 октября 1944 г. и состояла, исходя из боевых задач, из двух отдельных операций: Карпатско-Дуклинской та Карпатско-Ужгородской. Указывается на изменение геополитических интересов СССР относительно Закарпатской Украины уже осенью 1944 г., действия местных коммунистов направленных на воссоединение края с УССР, деятельность народных комитетов в этом направлении, отстранение от управления чехословацкой правительственной делегации Ф. Немеца, а также некоторые шаги по советизации Закарпатья.

Ключевые слова: Закарпатская Украина, Восточно-Карпатская операция, СССР, советизация.

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2016

УДК 94(477)

ВІРА РЕВЕНКО

м. Миколаїв

vera180684@mail.ru

ВІДБУДОВА ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944–1955 рр.)

У статті висвітлюється процес відбудови закладів освіти в південно – українському селі в повоєнний період 1944–1955 рр. Особлива увага акцентується на відновленні матеріальної бази шкіл.

Ключові слова: система народної освіти, загальноосвітня школа, будівництво, матеріальна база.

Малодослідженою в регіональній історичній науці залишається проблема відновлення інфраструктури закладів освіти на Півдні України у повоєнні роки. У другій половині 1943–навесні 1944 рр. внаслідок успішного наступу радянської армії Південна Україна була визволена від німецько-румунських загарбників, а до 8 жовтня 1944 р. вся територія республіки звільнена від окупантів. Населення визволених районів приступило до відбудови народного господарства. Величезний обсяг відновлювальних робіт вимагав різкого підйому духовної культури народу. Тому однією з найважливіших умов нормалізації життя було відновлення і розгортання діяльності закладів освіти. Для цього необхідно було подолати величезні труднощі, адже загальні збитки, заподіяні німецькими окупантами та їх спільниками народній освіті України, становили 5166 мільйонів карбованців [1, 15].

Урядом республіки був розроблений план відновлення шкільної мережі, який зобов'язував місцеві органи протягом 1943–1946 рр. повністю відновити передвоєнну кількість шкіл.

27 лютого 1943 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів». Вона зобов'язувала Народний Комісаріат освіти УРСР, виконкоми обласних, районних та сільських Рад депутатів трудящих, обкоми та райкоми КП(б)У «негайно після звільнення районів від фашистських окупантів поновляти роботу в усіх класах початкових, неповних середніх і середніх шкіл» [1, 21].

Виконуючи цю постанову, Народний Комісаріат освіти України видав наказ про поновлення роботи в усіх школах. Виконкоми обласних, міських, сільських та селищних Рад депутатів трудящих розглянули це питання